

نشر اسلامی، ۱۴۱۲ق؛ مدارک الاحکام: محمد بن علی العاملی (م. ۱۰۰۹ق.)، قم، آل البيت (ع)، ۱۴۱۰ق؛ المراسم العلویه: سلار حمزة بن عبدالعزيز (م. ۱۴۴۸ق.)، به کوشش حسینی، قم، المجمع العالمي لاهل البيت (ع)، ۱۴۱۴ق؛ مسائل علی بن جعفر: علی بن جعفر (م. قرن ۲ق.)، کنگره جهانی امام رضا (ع)، ۱۴۰۹ق؛ مسالک الافهام الی تنقیح شرائع الاسلام: الشهيد الثاني (م. ۹۶۵ق.)، قم، معارف اسلامی، ۱۴۱۶ق؛ مستند الشیعه: احمد النراقی (م. ۱۲۴۵ق.)، قم، آل البيت (ع)، ۱۴۱۹ق؛ مسند احمد: احمد بن حنبل (م. ۲۴۱ق.)، بیروت، دار صادر؛ المصنّف: ابن ابی شیبہ (م. ۲۳۵ق.)، به کوشش کمال یوسف الحوت، ریاض، مکتبة الرشد، ۱۴۰۹ق؛ المعتمد فی شرح المناسک: محاضرات الخوئی (م. ۱۴۱۳ق.)، الخلیالی، قم، مدرسه دار العلم، ۱۴۰۹ق؛ معجم مقاییس اللغه: ابن فارس (م. ۳۹۵ق.)، به کوشش عبدالسلام، قم، دفتر تبلیغات، ۱۴۰۴ق؛ مغنی المحتاج: محمد الشریبئی (م. ۹۷۷ق.)، بیروت، دار احیاء التراث العربی، ۱۳۷۷ق؛ المغنی: عبدالله بن قدامه (م. ۲۰ق.)، بیروت، دار الكتاب العربی؛ المقنع: الصدوق (م. ۳۸۱ق.)، قم، مؤسسه امام هادی (ع)، ۱۴۱۵ق؛ المقنعه: المفید (م. ۴۱۳ق.)، قم، نشر اسلامی، ۱۴۱۰ق؛ منار السبیل: ابراهیم بن محمد بن ضویان (م. ۱۳۵۳ق.)، به کوشش عصام قلعه‌جی، ریاض، مکتبة المعارف، ۱۴۰۵ق؛ منتهی المطلب: العلامة الحلّی (م. ۷۲۶ق.)، چاپ سنگی، ۱۳۳۳ق؛ مواهب الجلیل: الخطاب الرعینی (م. ۹۵۴ق.)، به کوشش زکریا عمیرات، بیروت، دار الکتب العلمیه، ۱۴۱۶ق؛ نیل الاوطار: الشوکانی (م. ۱۲۵۵ق.)، بیروت، دار الجیل، ۱۹۷۳م؛ وسائل الشیعه: الحرّ العاملی (م. ۱۰۴ق.)، قم،

آل البيت (ع)، ۱۴۱۴ق؛ الهدایة شرح بدایة المبتدی: علی بن ابوبکر المرغینانی (م. ۵۹۳ق.)، بیروت، المکتبة الاسلامیه.

سید رضا هاشمی

استغفار: آمرزش خواهی از خداوند، از

مستحبات مؤکد در مناسک حج و عمره

استغفار از ریشه «غ - ف - ر» به معنای ستر و پرده ضخیم است که پوشش کامل ایجاد کند.^۱ مغفرت به معنای پوشاندن گناه آمده است، به گونه‌ای که آمرزیده شده، از عذاب نگاه داشته شود و شایسته پاداش گردد. از این رو، گفته‌اند: مغفرت فقط از آن خدا است و جز او تنها می‌تواند عفو کند.^۲ استغفار به معنای درخواست آمرزش، پوشاندن گناه، نگاه داشته شدن از عذاب و خواری، و شایستگی برای بهره‌مندی از پاداش‌های الهی است.^۳ در متون روایی همراه استغفار زبانی، به توبه و بازگشت از گناه نیز سفارش شده است.^۴ از همین روی، برخی شرط تحقق استغفار را همراهی آن با توبه از گناه^۵ و دوری

۱. العین، ج ۴، ص ۴۰۶-۴۰۷؛ معجم مقاییس اللغه، ج ۴، ص ۳۸۵؛ الصحاح، ج ۲، ص ۷۷۰، «غفر».
 ۲. معجم الفروق اللغویه، ص ۳۶۳.
 ۳. معجم الفروق اللغویه، ص ۳۸۷.
 ۴. التفسیر الکبیر، ج ۵، ص ۱۹۹.
 ۵. النبیان، ج ۹، ص ۳۲۱.

از معصیت^۱ شمرده‌اند و استغفار زبانی بدون پشیمانی قلبی را بی‌ارزش دانسته و از آن به «توبه دروغ» یاد کرده‌اند.^۲ امیر مؤمنان (علیه السلام) پشیمانی از گذشته، قصد قطعی برای بازنگشتن به گناه، ادای حقوق مردم، به جای آوردن حق هر واجبی که ترک شده، و ذوب شدن گوشت‌های روییده از حرام را در زمره شرایط و مقدمات استغفار شمرده است.^۳

در قرآن کریم استغفار با تعبیرهای گوناگون یاد شده و بیشتر با صیغه امر از خداوند خطاب به بندگان آمده که نشانه اهمیت آن در پیشگاه الهی است؛ مانند ﴿وَاسْتَغْفِرِ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا﴾ (نساء/۴، ۱۰۶ و نیز بقره/۲، ۱۹۹؛ هود/۱۱، ۳) همچنین در روایت‌های بسیار، بندگان خدا به استغفار و طلب بخشش از خداوند فراخوانده شده‌اند. بر پایه برخی روایت‌ها، استغفار بهترین و کامل‌ترین دعا است.^۴ بر پایه حدیثی از رسول خدا (صلی الله علیه و آله) استغفار رگ گردن شیطان را قطع می‌کند.^۵ فراوانی استغفار را مایه زدودن اندوه و گشودن تنگناها و بهره‌مندی از روزی بی حساب دانسته‌اند.^۶ نیز ایشان در

حجة الوداع* نیت صادقانه را مایه بخشش گناه هنگام استغفار شمرده است.^۷ درباره کلمات استغفار، در منابع روایی تعابیر گوناگون آمده است که مشهورترین آن‌ها «أستغفر الله» است. در برخی روایت‌ها این جملات به عنوان «سید الاستغفار» آمده است: «اللهم أنت ربی لا إله إلا أنت، خلقتنی وأنا عبدک وأنا علی عهدک و وعدک ما استطعت، أعوذ بک من شر ما صنعت، أبوء لک بنعمتک علیّ وأبوء بذنبی، فاغفر لی، فإنه لا یغفر الذنوب إلا أنت.»^۸

استغفار درباره همگان یکسان نیست. استغفار بیشتر مردم با پیامبران و دیگر معصومان (علیهم السلام) متفاوت است. استغفار ایشان از روی فروتنی آنان در برابر پروردگار و برای مهار نفس خویش^۹ و به دیگر سخن، آرزوی خواستن از ترک مداومت بر ذکر و غفلت از مقام شهود و فرورفتن در سرگرمی به مباحات است، نه برای انجام گناه؛ زیرا پیامبران برتر از آنند که به گناه آلوده شوند. استغفار پیامبرانی همچون حضرت آدم (علیه السلام) به همین جهت است.^{۱۰} بر پایه روایتی، رسول خدا (صلی الله علیه و آله) هر روز بیش از ۷۰ بار استغفار می‌کرد.^{۱۱} نیز

۱. التعریفات، ص ۳۶.

۲. مفردات، ص ۳۶۲، «غفر».

۳. نهج البلاغه، ج ۴، ص ۹۷، حکمت ۴۱۷.

۴. الکافی، ج ۲، ص ۵۰۴؛ بحار الانوار، ج ۹۰، ص ۲۸۰.

۵. الکافی، ج ۴، ص ۶۲؛ الامالی، ص ۱۱۸.

۶. مسند احمد، ج ۱، ص ۲۴۸؛ سنن ابن ماجه، ج ۲، ص ۱۲۵۵.

۷. امتاع الاسماع، ج ۱۱، ص ۹۲؛ کنز العمال، ج ۱۶، ص ۲۲۹.

۸. صحیح البخاری، ج ۶، ص ۱۵۰؛ مسند احمد، ج ۴، ص ۱۲۲؛ بحار

الانوار، ج ۹۰، ص ۲۷۹.

۹. الکشاف، ج ۳، ص ۱۱۷.

۱۰. نک: المیزان، ج ۱، ص ۱۲۸.

۱۱. صحیح البخاری، ج ۷، ص ۱۴۵.

همچنان که گناه مراتبی دارد، مغفرت هم دارای درجات است. گناه فقط به سبب ترک حکم شرعی یا انجام نهی مولوی صورت نمی پذیرد؛ بلکه گناه مخالفت با حکم خلاف ادب سبب استغفار است.^۱ امام صادق (ع) با بیان تناسب گناه هر کس با قدر و منزلت او نزد خداوند، به استغفار و توبه چند باره رسول خدا (ص) در هر شبانه روز اشاره می کند.^۲

بر پایه آموزه های دینی، استغفار و آمرزش خواهی در هر هنگام و مکان و از هر کسی پسندیده است. از جای هایی که برای استغفار بر آن تأکید شده، مناسک حج است.^۳ از همین روی، قرآن کریم در مراحل گوناگون حج گزاران را به استغفار فرمان داده است. (بقره/۲، ۱۹۸-۲۰۰) رسول خدا (ص) استغفار زائران خانه خدا را دعایی مستجاب و مایه آمرزش قطعی دانسته است.^۴ بدین جهت است که همراه حرکت به سوی حج، استغفار فراوان^۵ و نیز پس از احرام و هنگام لبیک، صلوات و درخواست مغفرت سفارش شده است.^۶ بر پایه گزارشی، گفتن «آمین» پس از «اللهم اغفر لی»

سفارش شده است؛ زیرا بر اثر آن، دعا مستجاب می شود.^۷ همچنین سفارش شده هنگام ورود به حرم، دعایی با مضمون استغفار خوانده شود؛^۸ چنان که هنگام ورود به مکه، گفتن «اللهم اغفر لی ذنوبی»^۹ مستحب است. بر پایه روایتی، پیامبر (ص) پس از ورود به کعبه و حمد و ثنای خدا، استغفار کرد و کنار هر رکن کعبه نیز پس از تکبیر*، تهلیل و تسبیح، استغفار نمود.^{۱۰} افزون بر استغفار برای خویشتن، آمرزش خواهی برای دیگران نیز در روایت ها آمده است. از این رو، پیامبر (ص) برای حاجیان^{۱۱} و به ویژه برای اداکنندگان حلق* و تقصیر^{۱۲} استغفار نمود.

◀ **استغفار در عرفات و مشعر:** روز عرفه، در صحرای عرفات، فرصتی ویژه برای استغفار است؛ چنان که از هنگام حرکت به سوی عرفات و نیز در حال عبور از منا به سوی عرفات، دعاها ی استغفار رسیده است.^{۱۳} هنگام وقوف در عرفات، استغفار بسیار و توبه از گناهان^{۱۴} و گفتن ۷۰ بار «أستغفر الله ربی و أتوب

۷. تذکره الموضوعات، ص ۷۳؛ فیض القدر، ج ۱، ص ۴۴۱؛ کنز العمال، ج ۵، ص ۳۲.

۸. من لا یحضره الفقیه، ج ۲، ص ۵۳۰.

۹. بحار الانوار، ج ۹۶، ص ۳۴۱، ۳۴۸؛ جامع احادیث الشیعه، ج ۱۱، ص ۲۷۰.

۱۰. الاذکار النوویه، ص ۱۹۶.

۱۱. کنز العمال، ج ۵، ص ۱۹۶.

۱۲. کنز العمال، ج ۵، ص ۸۲.

۱۳. الاذکار النوویه، ص ۱۹۷.

۱۴. الاذکار النوویه، ص ۱۹۸.

۱. المیزان، ج ۶، ص ۳۷۱.

۲. جامع السعادات، ج ۳، ص ۴۹.

۳. صحیح البخاری، ج ۲، ص ۱۴۱؛ کنز العمال، ج ۵، ص ۷-۸، ۱۰؛ بحار الانوار، ج ۹۶، ص ۷-۵.

۴. کنز العمال، ج ۵، ص ۸.

۵. فقه الرضا، ص ۲۱۵؛ بحار الانوار، ج ۹۶، ص ۱۲۰.

۶. بحار الانوار، ج ۹۶، ص ۳۳۹؛ مستدرک الوسائل، ج ۹، ص ۱۸۱.

إليه^۱ و نیز این دعای استغفار سفارش شده است: «اللهم إني ظلمت نفسي ظلماً كثيراً، وإنه لا يغفر الذنوب إلا أنت فاغفر لي مغفرةً من عندك، وارحمني إنك أنت الغفور الرحيم. اللهم اغفر لي مغفرةً تصلح بها شأني في الدارين، وارحمني أسعد بها في الدارين، وتب علي توبةً نصوحاً لا أنكثها أبداً، و الزمني سبيل الاستقامة لا أزيغ عنها أبداً.»^۲ بر پایه روایتی از امام محمد باقر علیه السلام کسی که تا غروب خورشید در عرفات وقوف کند، اگر گناهانش به اندازه شن‌های بیابان و کف دریاها باشد، بخشوده می‌شود.^۳ از امام علی علیه السلام روایت شده که بعضی از گناهان فقط در عرفات بخشوده می‌شوند.^۴ رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم هنگام وقوف در عرفات در حجة الوداع فرمود: «مرحبا به مهمانان خدا که خداوند در حضور فرشتگان به آن‌ها مباحات می‌کند و از آنان می‌پرسد: این بندگانم با چهره غبارآلود و خسته از من چه می‌خواهند؟ فرشتگان پاسخ می‌دهند: آنان آمرزش می‌خواهند: ربنا يسألونك المغفرة. خداوند فرشتگان را شاهد بخشودگی همه آن‌ها قرار می‌دهد.»^۵

بر پایه روایتی از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم عرفات

۱. الکافی فی الفقه، ص ۲۱۳.

۲. الأذکار النوویه، ص ۱۹۹.

۳. من لا يحضره الفقيه، ج ۱، ص ۵۵۲؛ بحار الانوار، ج ۹۶، ص ۵۰.

۴. دعائم الاسلام، ج ۱، ص ۲۹۴؛ بحار الانوار، ج ۹۶، ص ۵۰.

۵. دعائم الاسلام، ج ۱، ص ۲۹۳-۲۹۴؛ بحار الانوار، ج ۹۶، ص ۴۹؛

مستدرک الوسائل، ج ۸، ص ۳۶.

مکان توبه آدم است. از همین روی، خداوند وقوف در این سرزمین را بر حاجیان واجب کرد تا در آنجا تضرع و دعا کنند. هنگامی که حاجیان به سوی مشعر می‌روند، همان ساعتی است که آدم کلماتی را از خدا فراگرفت و با آن کلمات توبه‌اش پذیرفته شد. هنگام کوچ حاجیان از صحرای عرفات، فرشته‌ای بانگ می‌زند: از عرفه بروید، در حالی که بخشوده شدید و رضایت مرا خواستید و من نیز از شما خشنود شدم.^۶ بر پایه روایتی دیگر، خداوند آن‌گاه که اراده کرد آدم علیه السلام را بیامرزد، جبرئیل را در عرفات به سوی او فرستاد و از او خواست که هنگام غروب هفت بار به گناهش اعتراف کند و آدم چنین کرد. از این رو، میان فرزندانش سنت شد که همانند پدرشان آدم علیه السلام از خدا توبه و بخشایش بخواهند. سپس به آدم فرمان داد بر فراز کوه رود و هنگام طلوع خورشید هفت بار به گناهش اعتراف و توبه کند و آمرزش الهی را بخواهد. آدم علیه السلام چنین کرد و سپس جبرئیل او را به سوی کعبه برد و دستور داد هفت دور طواف کند. آدم این کار را انجام داد و جبرئیل به او گفت: خدا تو را بخشود و توبه‌ات را پذیرفت.^۷

بر پایه روایتی از امام صادق علیه السلام دعای

۶. الامالی، ص ۲۶۰.

۷. الکافی، ج ۴، ص ۱۹۱-۱۹۴؛ بحار الانوار، ج ۹۶، ص ۲۹-۳۰.

استغفار آدم عليه السلام در عرفات که پس از غسل و نماز عصر صورت پذیرفت، چنین است: «سبحانك اللهم وبحمدك لا إله إلا أنت عملتُ سوءً وظلمتُ نفسي و اعترفتُ بذنبي فاغفر لي إنك أنت الغفور الرحيم، سبحانك اللهم وبحمدك لا إله إلا أنت عملتُ سوءً وظلمتُ نفسي و اعترفتُ بذنبي فاغفر لي إنك خير الغافرين، سبحانك اللهم وبحمدك لا إله إلا أنت عملتُ سوءً وظلمتُ نفسي و اعترفتُ بذنبي فاغفر لي فإنك أنت التواب الرحيم.»^۱ افزون بر روایت‌هایی که حاجیان را به استغفار و آمرزش خواهی هنگام حرکت از عرفات سفارش می‌کند،^۲ قرآن نیز به استغفار هنگام کوچ از عرفات به مشعر و از آنجا به منا سفارش می‌کند:^۳ «ثُمَّ أَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ وَاسْتَغْفِرُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ» (بقره/۲، ۱۹۹) کوچ کردن از مشعر الحرام به سوی منا است که در آن به استغفار سفارش شده است.^۴ بر پایه روایتی، پیامبر گرامی صلی الله علیه و آله هنگام کوچ از مشعر، به استغفار می‌پرداخت.^۵ هنگام رمی جمرات نیز سفارش شده که با پرتاب هر سنگ، استغفار کنند.^۶

روی، خداوند به آن‌ها فرمود: شما نیز مانند دیگر مردم وقوف و کوچ کنید.^۷ دعای مشهور امام حسین علیه السلام در عرفه از بهترین دعاها ی روز عرفه است که استغفار و آمرزش خواهی بنده در پیشگاه پروردگار، در بخش‌های گوناگون آن جلوه‌گر است.^۸ دعای عرفه^۹ امام زین العابدین و امام صادق علیه السلام نیز بارها از خدای والا آمرزش خواسته شده است.^{۱۰}

در مشعر الحرام نیز استغفار سفارش شده؛ چنان‌که برخی از مفسران بر این باورند که مقصود از آیه «ثُمَّ أَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ وَاسْتَغْفِرُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ» (بقره/۲، ۱۹۹) کوچ کردن از مشعر الحرام به سوی منا است که در آن به استغفار سفارش شده است.^{۱۱} بر پایه روایتی، پیامبر گرامی صلی الله علیه و آله هنگام کوچ از مشعر، به استغفار می‌پرداخت.^{۱۲} هنگام رمی جمرات نیز سفارش شده که با پرتاب هر سنگ، استغفار کنند.^{۱۳}

◀ **استغفار در طواف:** بر پایه روایتی از امام رضا علیه السلام طواف پیرامون کعبه از آنجا

۵. تفسیر عیاشی، ج ۱، ص ۹۶-۹۷؛ التبیان، ج ۲، ص ۱۶۸-۱۶۹؛ جامع البیان، ج ۲، ص ۳۹۸-۳۹۹، ۴۰۲.
۶. اقبال الاعمال، ج ۲، ص ۷۴-۸۶.
۷. اقبال الاعمال، ج ۲، ص ۸۷-۱۲۷.
۸. التفسیر الکبیر، ج ۵، ص ۱۸۲.
۹. علل الشرایع، ج ۲، ص ۴۴۴.
۱۰. الکافی، ج ۴، ص ۴۷۹؛ الدر المنثور، ج ۱، ص ۲۳۴.

۱. المصباح، ص ۲۹۴؛ بحار الانوار، ج ۹۶، ص ۳۵-۳۶.
۲. المقتعه، ص ۴۱۵.
۳. مجمع البیان، ج ۲، ص ۱؛ الکشاف، ج ۱، ص ۲۴۷؛ روض الجنان، ج ۳، ص ۱۲۶.
۴. جامع البیان، ج ۲، ص ۴۰۳؛ التفسیر الکبیر، ج ۵، ص ۲۰۰.

ما اطلعت عليه منى وخفى علي خلقك^۴ و خود ایشان نیز چنین می کرد.^۵ نیز علی علیه السلام به استغفار در ملتزم* سفارش کرده است؛ زیرا استغفار در آن مکان مایه بخشودگی حتمی او است.^۶ از رسول خدا صلی الله علیه و آله گزارش شده که هنگام طواف این گونه استغفار کنید: «اللهم اغفر لي ذنوبي و خطايي و عمدي و إسرافي في أمري إنك إن لم تغفر لي تهلكني»^۷ پس از نماز طواف، استغفار پشت مقام ابراهیم علیه السلام سفارش شده است.^۸ نیز بر پایه روایتی از امام صادق علیه السلام به استغفار در سجده پس از نماز طواف سفارش شده است.^۹ از رسول خدا صلی الله علیه و آله استغفار پس از نماز طواف چنین گزارش شده است: «اللهم أنا عبدك و ابن عبدك أنتيك بذنوب كثيرة و أعمال سيئة و هذا مقام العائذ بك من النار فاغفر لي إنك أنت الغفور الرحيم»^{۱۰} هنگام سعی با هروله نیز این دعای استغفار سفارش شده است: «اللهم اغفر و ارحم و اعف عما تعلم إنك أنت الأعز الأكرم»^{۱۱} نیز استغفار در بالای کوه صفا سفارش شده است،

۴. من لا يخضره الفقيه، ج ۲، ص ۵۳۳؛ الهدايه، ص ۲۲۷؛ بحار الانوار، ج ۹۶، ص ۱۹۱.
 ۵. دعائم الاسلام، ج ۱، ص ۳۱۴.
 ۶. الخصال، ص ۶۱۷.
 ۷. كنز العمال، ج ۵، ص ۵۷.
 ۸. كنز العمال، ج ۵، ص ۴۲۸.
 ۹. قرب الاسناد، ص ۴۰؛ بحار الانوار، ج ۹۶، ص ۲۱۳-۲۱۴.
 ۱۰. الاذكار النوويه، ص ۱۹۵.
 ۱۱. فقه الرضا، ص ۲۲۰؛ الاذكار النوويه، ص ۱۹۷؛ التهذيب، ج ۵، ص ۱۴۸.

آغاز شد که خداوند با فرشتگان درباره آفرینش جانشینی برای خویش در روی زمین سخن گفت و آن‌ها اعتراض کردند. (بقره/۲، ۳۰) آنان پس از آگاهی از معصیت خویش و پشیمانی از آن، به عرش الهی پناه بردند و آمرزش خواستند. خداوند تعبد به چنین عملی را برای بندگان دوست داشت. از این رو، در آسمان اول، بیت المعمور* را قرار داد و در برابر آن، کعبه را روی زمین نهاد و به آدم علیه السلام فرمان طواف داد. خدا توبه او را پذیرفت و این کار تا قیامت میان فرزندانش ادامه دارد.^۱ روایتی دیگر از امام باقر علیه السلام بیانگر استغفار آدم علیه السلام پس از دور هفتم طواف، کنار مستجار* است که با صدای بلند گفت: «رب اغفر لي» ندایی برخاست که بخشوده شده است و همین وعده به نسل وی نیز داده شد.^۲ دعای استغفار او پس از طواف و دو رکعت نماز چنین گزارش شده است: «اللهم إنك تعلم سري و علانيتي فأقبل معذرتي و تعلم حاجتي فأعطني سؤلي و تعلم ما عندى فاغفر لي ذنوبى...»^۳ از این رو، امام باقر علیه السلام به زائران خانه خدا سفارش می کند که در دور هفتم طواف کنار مستجار به گناهان خود اعتراف کنند و بگویند: «واغفر لي»

۱. بحار الانوار، ج ۹۶، ص ۳۳-۳۴.
 ۲. دعائم الاسلام، ج ۱، ص ۲۹۲؛ بحار الانوار، ج ۹۶، ص ۴۶-۴۸؛ مستدرک الوسائل، ج ۹، ص ۳۷۴.
 ۳. كنز العمال، ج ۵، ص ۵۷.

چنان که علی علیه السلام در آن مکان رو به کعبه دست‌ها را بالا می‌برد و چنین می‌خواند: «اللهم اغفر لي كل ذنب أذنبته قط فإن عدتُ فعد عليّ بالمغفرة فإنك أنت الغفور الرحيم»^۱ همچنین آمرزش خواهی پس از اتمام سعی و هنگام تراشیدن سر و نوشیدن آب زمزم^۲ پسندیده است.

سرانجام شایسته است حاجی هنگام بیرون رفتن از مسجدالحرام، نزدیک در، رو به قبله در حال سجده چنین استغفار کند: «سجدتُ لك يا رب تعبداً ورقاً، ولا إله أنت ربى حقاً حقاً، اللهم اغفر لي ذنوبي، و تقبل حسناتي، و تب عليّ إنك أنت الثواب الرحيم»^۳.

برخی از مفسران استغفار را از مصداق‌های ذکر خدا دانسته‌اند که پس از انجام مناسک حج به آن سفارش شده است: ﴿فَإِذَا قُضِيَتْ مِنْكُمْ مَنَاسِكُكُمْ فَادْكُرُوا اللَّهَ﴾. (بقره/۲، ۲۰۰) این استغفار را که همراه تحمل مشکلات حج است، آمیخته به استجاب می‌دانند.^۴

استغفار در چنین جای‌هایی نه تنها برای خود، بلکه برای دیگران، نیز از سیره معصومان علیهم السلام است. روز فتح مکه رسول خدا صلی الله علیه و آله که بر مرکب خود سوار بود،

حجرالاسود را استلام* کرد و سپس برای خود و همه مردم آمرزش خواست.^۵

◀ استغفار، کفاره برخی از محرمات:

بر پایه منابع فقهی و روایی، اگر حج گزار در حال احرام برخی از محرمات را انجام دهد، باید استغفار کند؛ مانند «فسوق» (بقره/۲، ۱۹۷)، بهره‌گیری از بوی خوش^۶، نگاه بدون ریه به همسر در حالی که احتمال انزال ندهد ولی از او منی یا مذی بیرون شود^۷، یک یا دو بار مجادله صادقانه^۸، شکار شتر مرغ در صورت ناتوانی از پرداخت کفاره^۹، همین سخن درباره کسی صدق می‌کند که شب یازدهم برای طواف به مسجدالحرام رود و در آن جا به خواب رود و تا صبح به منا بازنگردد، البته اگر حکم را نداند یا آن را فراموش کرده باشد.^{۱۰}

◀ استغفار در مدینه: استغفار برای خود و

دیگران در جاهای گوناگون مدینه را معصومان علیهم السلام سفارش کرده‌اند. بر پایه روایتی، در مقام جبرئیل^{۱۱}، کنار منبر رسول خدا صلی الله علیه و آله در روضه منوره و میان قبر و منبر آن حضرت،

۵. التفسیر الکبیر، ج ۵، ص ۲۰۰-۲۰۱.

۶. بحار الانوار، ج ۹۶، ص ۳۴۸.

۷. المقننه، ص ۴۳۳؛ بحار الانوار، ج ۹۶، ص ۳۵۰؛ جواهر الکلام،

ج ۲۰، ص ۳۸۷.

۸. المقننه، ص ۴۳۵.

۹. المقننه، ص ۴۳۵.

۱۰. دعائم الاسلام، ج ۱، ص ۳۳۱.

۱۱. بحار الانوار، ج ۹۷، ص ۱۷۳.

۱. الکافی، ج ۴، ص ۴۳۲-۴۳۳؛ المقننه، ص ۲۵۹.

۲. الأذکار النوویه، ص ۲۰۲.

۳. المقننه، ص ۴۳۰.

۴. التفسیر الکبیر، ج ۵، ص ۲۰۱-۲۰۲.

بر پایه روایتی، پیامبر ﷺ شبی در بقیع به دستور جبرئیل، برای مردگان دعا نمود و آمرزش خواست.^۸

◀ منابع

الاذکار النوویة: النووی (م. ۶۷۶ق.)، بیروت، دار الفکر؛ اقبال الاعمال: ابن طلوس (م. ۶۶۴ق.)، به کوشش القیومی، قم، مکتب الاعلام الاسلامی، ۱۴۱۵ق؛ الامالی: الصدوق (م. ۳۸۱ق.)، قم، البعثة، ۱۴۱۷ق؛ امتاع الاسماع: المقریزی (م. ۸۴۵ق.)، به کوشش محمد عبدالحمید، بیروت، دار الکتب العلمیه، ۱۴۲۰ق؛ بحار الانوار: المجلسی (م. ۱۱۰ق.)، بیروت، دار احیاء التراث العربی، ۱۴۰۳ق؛ التبیان: الطوسی (م. ۴۶۰ق.)، به کوشش العاملی، بیروت، دار احیاء التراث العربی؛ تذکرة الموضوعات: محمد ظهر الفتنی (م. ۹۸۶ق.)؛ تذکرة الفقهاء: العلامة الحلی (م. ۷۲۶ق.)، قم، آل البيت ﷺ، ۱۴۱۴ق؛ التعريفات: الجرجانی (م. ۸۱۶ق.)، قاهره، ۱۳۵۷ق؛ تفسیر العیاشی: العیاشی (م. ۳۲۰ق.)، به کوشش رسولی محلاتی، تهران، المکتبة العلمیة الاسلامیة؛ التفسیر الکبیر: الرازی (م. ۴۰۶ق.)، قم، مکتب الاعلام الاسلامی؛ تهذیب الاحکام: الطوسی (م. ۴۶۰ق.)، به کوشش موسوی و آخوندی، تهران، دار الکتب الاسلامیة، ۱۳۶۵ش؛ جامع احادیث الشیعة: اسماعیل معزی ملابری، قم، المطبعة العلمیة، ۱۳۹۹ق؛ جامع البیان: الطبری (م. ۳۱۰ق.)، به کوشش صدقی جمیل، بیروت، دار الفکر، ۱۴۱۵ق؛ جامع السعادات: محمد مهدی التراقی (م. ۱۲۰۹ق.)، به کوشش کلاتر، نجف، دار النعمان؛ جواهر الکلام: النجفی (م. ۲۶۶ق.)، به کوشش قوچانی و دیگران، بیروت، دار احیاء التراث العربی؛ الحدائق

استغفار برای خود^۱ و کنار ستون مخلقه، افزون بر خود، برای پدر و مادر و مؤمنان، خواستن آمرزش و رحمت سفارش شده است.^۲

در زیارتنامه پیامبر ﷺ که امام صادق ﷺ نقل فرموده، آمده است: خدایا! تو گفتی اگر مسلمانان به خویش ستم کردند و به سوی تو آمدند و آمرزش خواستند و پیامبر برای آنان آمرزش خواست، کسی جز خدا گناهان آنان را نخواهد آمرزد: ﴿ولو أنهم إذ ظلموا أنفسهم جاؤک فاستغفروا الله و استغفر لهم الرسول...﴾ سپس زائر می گوید: خدایا! من پیامبرت را واسطه ساختم، در حالی که آمرزش گناهانم را از تو می خواهم.^۳ در جای های گوناگون از زیارت رسول خدا ﷺ به استغفار سفارش شده است؛^۴ چنان که زیارت حمزه سید الشهداء نیز در بر دارنده استغفار است.^۵ نیز بر پایه روایتی از امام صادق ﷺ کسی که در مدینه قبر فاطمه ﷺ را زیارت و سپس استغفار کند، خداوند او را می آمرزد و در بهشت جای می دهد.^۶ بر پایه روایتی، هنگامی که زائر به نیابت از دیگران رسول خدا ﷺ را زیارت می کند، شایسته است برای او و خود استغفار کند.^۷

۱. المذهب، ج ۱، ص ۲۷۷؛ بحار الانوار، ج ۹۷، ص ۱۷۲.

۲. المذهب، ج ۱، ص ۲۷۸؛ سلسله الینابیع، ج ۷، ص ۳۳۹.

۳. الکافی، ج ۴، ص ۵۵۱؛ الحدائق، ج ۱۷، ص ۴۲۴.

۴. بحار الانوار، ج ۹۷، ص ۱۶۹-۱۸۰.

۵. کامل زیارات، ص ۶۱؛ بحار الانوار، ج ۹۷، ص ۱۲۱.

۶. اقبال الاعمال، ج ۳، ص ۱۶۱؛ بحار الانوار، ج ۹۷، ص ۱۹۹.

۷. بحار الانوار، ج ۹۷، ص ۱۷۴.

۸. مسند احمد، ج ۳، ص ۴۸۹؛ المجموع، ج ۳، ص ۵۰۸.

۱۴۰۶ق؛ المجموع شرح المهذب: النوری (م. ۶۷۶ق.)، دار الفکر؛ مستدرک الوسائل: النوری (م. ۱۳۲۰ق.)، بیروت، آل البيت (ع)، ۱۴۰۸ق؛ مسند احمد: احمد بن حنبل (م. ۲۴۱ق.)، بیروت، دار صادر؛ المصباح: الکفعمی (م. ۹۰۵ق.)، بیروت، اعلمی، ۱۴۰۳ق؛ معجم الفروق اللغویه: ابوهلال العسکری (م. ۳۹۵ق.)، قم، انتشارات اسلامی، ۱۴۱۲ق؛ معجم مقاییس اللغة: ابن فارس (م. ۳۹۵ق.)، به کوشش عبدالسلام، قم، دفتر تبلیغات، ۴۰۴ق؛ مفردات: الراغب (م. ۴۲۵ق.)، نشر الكتاب، ۱۴۰۴ق؛ المقنع: الصدوق (م. ۳۸۱ق.)، قم، مؤسسة الامام الهادی (ع)، ۱۴۱۵ق؛ المقنع: المفید (م. ۴۱۳ق.)، قم، نشر اسلامی، ۱۴۱۰ق؛ من لا یحضره الفقیه: الصدوق (م. ۳۸۱ق.)، به کوشش غفاری، قم، نشر اسلامی، ۱۴۰۴ق؛ المهذب: القاضی ابن البراج (م. ۴۸۱ق.)، قم، نشر اسلامی، ۱۴۰۶ق؛ المیزان: الطباطبائی (م. ۴۰۲ق.)، بیروت، اعلمی، ۱۳۹۳ق؛ نهج البلاغه: شرح عبده، قم، دار الذخائر، ۱۴۱۲ق؛ الهدایه: الصدوق (م. ۳۸۱ق.)، قم، مؤسسة الامام الهادی (ع)، ۱۴۱۸ق.

فرح الله میرعرب

استقبال (۱): به پیشواز حاجی یا زائر

رفتن

استقبال از ریشه «ق - ب - ل» به معنای روی آوردن^۱، روبه‌رو شدن^۲، پیشداشت^۳ برای

الناضره: یوسف البحرانی (م. ۱۱۸۶ق.)، قم، نشر اسلامی، ۱۴۰۹ق؛ الخصال: الصدوق (م. ۳۸۱ق.)، به کوشش غفاری، قم، نشر اسلامی، ۱۴۱۶ق؛ الدر المنتور: السیوطی (م. ۹۱۱ق.)، بیروت، دار المعرفه، ۱۳۶۵ق؛ دعائم الاسلام: النعمان المغربی (م. ۳۶۳ق.)، به کوشش فیضی، قاهره، دار المعارف، ۱۳۸۳ق؛ روض الجنان: ابوالفوح رازی (م. ۵۵۴ق.)، به کوشش یاقفی و ناصح، مشهد، آستان قدس رضوی، ۱۳۷۵ش؛ سلسله البیان الفقیهیه: علی اصغر مروراید، بیروت، دار التراث، ۱۴۱۰ق؛ سنن ابن ماجه: ابن ماجه (م. ۲۷۵ق.)، به کوشش محمد فؤاد، بیروت، دار احیاء التراث العربی، ۱۳۹۵ق؛ الصحاح: الجوهری (م. ۳۹۳ق.)، به کوشش العطار، بیروت، دار العلم للملایین، ۱۴۰۷ق؛ صحیح البخاری: البخاری (م. ۲۵۶ق.)، بیروت، دار الفکر، ۱۴۰۱ق؛ علل الشرایع: الصدوق (م. ۳۸۱ق.)، به کوشش بحر العلوم، نجف، المكتبة الحیدریه، ۱۳۸۵ق؛ العین: خلیل (م. ۱۷۵ق.)، به کوشش المخزومی و السامرائی، دار الهجره، ۱۴۰۹ق؛ فقه الرضا (ع): علی بن بابویه (م. ۳۲۹ق.)، مشهد، کنگره جهانی امام رضا (ع)، ۱۴۰۶ق؛ فیض القدر: المناوی (م. ۱۰۳۱ق.)، به کوشش احمد عبدالسلام، بیروت، دار الکتب العلمیه، ۱۴۱۵ق؛ قرب الاسناد: الحمیری (م. ۳۰۳ق.)، قم، آل البيت (ع)، ۱۴۱۳ق؛ الکافی فی الفقه: ابوالصلاح الحلبي (م. ۴۴۷ق.)، به کوشش استادی، اصفهان، مكتبة امير المؤمنين (ع)، ۴۰۳ق؛ الکافی: الكلینی (م. ۳۲۹ق.)، به کوشش غفاری، تهران، دار الکتب الاسلامیه، ۱۳۷۵ش؛ کامل الزیارات: ابن قولویه القمی (م. ۳۶۸ق.)، به کوشش القیومی، قم، نشر الفقاهه، ۱۴۱۷ق؛ الکشاف: الزمخشری (م. ۵۳۸ق.)، مصطفی البابی، ۱۳۸۵ق؛ کنز العمال: المتقی الہندی (م. ۹۷۵ق.)، به کوشش صفوة السقاء، بیروت، الرساله، ۱۴۱۳ق؛ مجمع البیان: الطبرسی (م. ۵۴۸ق.)، بیروت، دار المعرفه،

۱. العین، ج ۵، ص ۱۶۶، «قبل».

۲. لسان العرب، ج ۱۱، ص ۵۳۸، «قبل».

۳. مفردات، ص ۳۹۱، «قبل».